

ДО АНАЛІЗУ ПИТАННЯ ВАРІАТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ФОРМ ПСИХІЧНОГО

Коваль Геннадій

Запорізький національний університет,

Запоріжжя, Україна

Gennadiy83zp@i.ua

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-3250-0128>

Мета. Статтю присвячено аналізу психогностичної проблеми в межах теоретико-методологічних настанов синергетичного підходу. Актуальність розвідки обумовлена контекстом розробки питання варіативності соціально-психологічних форм психічного.

Методи. Для цього дослідження було застосовано методологічний аналіз психогностичної проблеми з погляду синергетичного підходу.

Результати. У статті розкрито специфіку синергетичного підходу до психогностичної проблеми порівняно з асоціативним та генеративним підходами. Обґрунтовано можливість розглядати змістовне навантаження термінологічної конструкції «форма організації психічного» як формально-змістовної системи. Крім того, через теоретичний аналіз та висвітлення уявлень про зміну форми організації психічного обґрунтовано необхідність виокремлення умов переходу психічних форм у соціально-психологічні та переходу соціально-психологічних між собою. А саме – доведено можливість розглядати змісти психіки як чинники збурення однорідності певної її форми. Низку уявлень щодо демаркації форм психічного було виокремлено шляхом аналізу положень загально-психологічної теорії діяльності. Останнє визначає специфіку переходів між різними формами системної організації психіки. Зі свого боку, це підтверджує те, що підґрунтям зміни структури системи в межах певної форми організації психічного виступає «продукт» (зміст), утворений в межах попередньої форми організації.

Висновки. Аналіз наявних у загально-психологічному дискурсі уявлень щодо демаркації форм психіки дав змогу окреслити передумови специфіки переходу між ними. Такими передумовами виступають змінні, які співвідносні з певною формою організації психіки. А саме – механізм забезпечення змін у структурі системи; зміст як основний «продукт» упорядкованості в цій формі; критерій інтеграції (упорядкування) змісту психічного у «форму цілого». Водночас питання щодо конкретних критеріїв інтеграції в межах певної форми організованості психічного залишається відкритим. Натомість було

сформульовано припущення, що критерії інтеграції у форму цілого видозмінюються в процесі філогенетичного та онтогенетичного розвитку реалізованої на людині системної організації психіки. Отримані результати аналізу переконують у тому, що майбутні дослідження порушеної проблематики містять перспективи своєї розробки в межах структурно-інтегративної методології.

Ключові слова: образ, психогностична проблема, синергетичний підхід, соціально-психологічна таксономія, формально-змістовна система, форма психіки.

Koval Gennadiy. To the analysis of the question of variability of socio-psychological forms psychic.

Purpose. The article is devoted to the analysis of psycho-gnostic problem within of a theoretical and methodological background of the synergetic approach. The relevance research is due to the context of the development of the issue of variability of socio-psychological forms of psyche.

Methods. Methodological analysis of a psycho-gnostic problem in the point of view of the synergistic approach is used as a research method.

Results. The specific of the synergetic approach to the psycho-gnostic problem was disclosed in its difference from associative and generative approaches. The possibility to consider the content of the terminological construction «the form of the organization of psychic» as a formal-content system was substantiated. In addition, through theoretical analysis and coverage of ideas about changing the form of the organization of psychic, the need to distinguish the conditions for the transition of psychic forms into socio-psychological and the transition of socio-psychological forms between themselves was substantiated. Namely, the possibility to consider the content of the psyche as a factor of perturbation of the homogeneity of certain its form was substantiated. A number of ideas about the demarcation of psychic forms were identified by analysing provisions of the general psychological theory of activity. The latter allows us to note the specifics of the transitions between the various forms of systemic organization of the psyche. In turn, this allowed substantiating the statement that the basis for changing the structure of the system within a certain the form of the organization of psychic is "product" (content), formed within the previous form of the organization of psychic.

Conclusions. In general, the analysis of the ideas available in the general psychological discourse on the demarcation of forms of the psyche allowed us to note the preconditions of the specifics for the transition between them. As such prerequisites are variables that are related to certain the form of the organization of psychic. Namely - the mechanism for ensuring changes in the structure of the system; content as the main "product" of orderliness in this form; criterion of integration (ordering) of content of the psychic into the "form of the whole". However, the issue about the specific criteria for integration within one or another form of the organization of psychic remains open. Instead, it was formulated hypothesis that the criteria of integration into the form of the whole changes in the process of phylogenetic and

ontogenetic development of the systemic organization of the psyche implemented on human. The obtained results of the analysis allow to be convinced that the further direction of research of the raised problematic contains prospects its development within the limits of structural-integrative methodology.

Keywords: image, psycho-gnostic problem, synergistic approach, socio-psychological taxonomy, formal-content system, form of psyche.

Коваль Геннадий. К анализу вопроса вариативности социально-психологических форм психического.

Цель. Статья посвящена анализу психогностической проблемы в рамках теоретико-методологических установок синергетического подхода. Актуальность исследования обусловлена контекстом разработки вопроса вариативности социально-психологических форм психического.

Методы. В качестве метода исследования используется методологический анализ психогностической проблемы с точки зрения синергетического подхода.

Результаты. Было раскрыто специфику синергетического подхода к психогностической проблеме в его отличии от ассоциативного и генеративного подходов. Обоснована возможность рассматривать содержание терминологической конструкции «форма организации психического» как формально-содержательную систему. Кроме того, посредством теоретического анализа и освещения представлений об изменении форм организации психического была обоснована необходимость различать условия перехода психических форм в социально-психологические и перехода социально-психологических между собой. Обоснована возможность рассматривать содержание психики как фактор нарушения однородности определенной ее формы. Ряд представлений о разграничении психических форм был выделен путем анализа положений общепсихологической теории деятельности. Последнее позволяет отметить специфику переходов между различными формами системной организации психики. В свою очередь, это позволяет обосновать утверждение, что основой для изменения структуры системы в рамках определенной формы организации психического является «продукт» (содержание), сформированный в рамках предыдущей формы организации.

Выводы. Анализ имеющихся в общепсихологическом дискурсе представлений о разграничении форм психики позволил отметить предпосылки специфики перехода между ними. В качестве таких предпосылок выступают переменные, которые соотносимы с определенной формой организации психики. А именно — механизм обеспечения изменения структуры системы; содержание как основной «продукт» упорядоченности в данной форме; критерий интеграции (упорядоченности) содержания психического в «форму целого». Вместе с тем, вопрос о конкретных критериях интеграции в рамках той или другой формы организованности психики остается открытым. Это позволяет сформулировать предположение, что критерии интеграции в форму целого видоизменяются в процессе филогенетического и онтогенетического развития реализованной на человеке системной организации психики. Полученные результаты анализа

убеждают в том, что дальнейшее направление исследования затронутой проблематики содержит перспективы своей разработки в рамках структурно-интегративной методологии.

Ключевые слова: образ, психогностическая проблема, синергетический подход, социально-психологическая таксономия, формально-содержательная система, форма психики.

Вступ. Проблема демаркації складових соціально-психологічної таксономії, що припускає своє формулювання як питання варіативності соціально-психологічних форм психічного, в її емпіричній інтерпретації зводиться до проблематики характеристик суб'єктивного образу об'єктивної дійсності. Попередній аналіз доводить, що специфіка певного «цілого» (як соціально-психологічного таксону) задає окремі характеристики образу (Коваль, 2020). Водночас концептуальною засадою, в межах якої набуває обґрунтування така інтерпретація взаємозв'язку між «цілим» та обумовленими ним характеристиками, виступає його (взаємозв'язку) розуміння як такого, що реалізує взаємозв'язок форма-зміст. Тобто певна соціально-психологічна форма психіки в разі необхідності зумовлює специфіку утвореного в її межах психічного змісту.

У такий спосіб сформульована залежність взаємозв'язку між означеними проблемними обширами залучає до предмету аналізу контекст загально-психологічної проблеми образу, яка визначається як психогностична проблема, що конкретизується через низку відкритих питань (Ткаченко, 2009: 74–82). Зокрема, найбільш дотичним до порушеної проблематики виступає її конкретизація в першій частині питання щодо механізму побудови та функціонування образу (Ткаченко, 2009:74).

Із загально-психологічного дискурсу можна виокремити щонайменше три теоретико-методологічні підґрунтя, на основі яких висвітлюються уявлення щодо конкретних механізмів побудови психічного образу. Одним із них є підхід, вироблений ще в межах асоціативної психології. В цьому контексті виникнення образу формулюється як проблема динаміки складових свідомості. Дещо спрощено основна ідея підходу полягає в тому, що зміст певного складника свідомості (образу) набуває залежності від змісту попереднього (Циген, 1998: 448). Зрозуміло, що сам характер такої залежності, а, отже, й динаміка складових свідомості набувають

пояснення через асоціювання як специфічну форму зв'язку. Тобто образи, утворені таким способом (уявлення як змісти свідомості), є принципово однорідними між собою передусім за механізмом їх утворення.

Протилежний асоціативному зв'язуванню підхід може бути увиразнений терміном «генерування» (Chomsky, 1956; Жаботинська, 2018: 104–105), який, як механізм побудови образу, припускає його породження глибинними структурами психіки (наприклад: Петренко, 2002; 2005). Отже, основна різниця, яка може бути зауважена з такого протиставлення, полягає в тому, що припускається відсутність однорідності між кінцевим результатом – образом і процесами його утворення. Так, якщо в асоціативному підході мова йде про актуалізацію певного змісту, то в межах генеративного – акцент зміщується на специфіку його конструювання.

Усталеним у психологічному дискурсі є уявлення, що один із основних процесів, якими забезпечено побудову образу, виступає процес відчуття. Зокрема, в межах загально-психологічної теорії діяльності ця обставина знаходить відображення у виокремленні «чуттєвої тканини» як однієї зі складових свідомості (Леонт'єв, 2012) та власне образу (Василюк, 1993: 7–8; Зинченко, 2006). Водночас можна припустити, що «чуттєва тканина» – це своєрідний матеріал як для психічних процесів, які задіяні в побудові образу, так і для інших складових свідомості, що входять в його (образу) структуру (предметний зміст, особистісний смисл, значення) (Леонт'єв, 2012; Василюк, 1993). Окрім того, питання щодо «механізму побудови та функціонування образу» формулюється в межах цього підходу. Зокрема, термін «побудова» допускає лише доуточнення генеративного підходу (йдеться про розуміння породження як поетапного, а не миттєвого процесу). Інший варіант генеративної парадигми відображений в підході Дж. Брунера, який характеристики утвореного образу показує залежними від стратегій його побудови. Останні, зі свого боку, залежать від характеристик особистості (Брунер, 1977). Втім, «чуттєва тканина» все ще виступає тут матеріалом, що піддається обробці в категоріях, унаслідок чого формується образ сприйняття (Bruner, 1957).

Формулювання питання побудови образу в межах синергетичного підходу (Буданов, 2017; Князева, 2020) до психологічної проблематики (Леонт'єв, 2018) припускає й

принципово альтернативне уявлення про виникнення певних утворень (у цьому випадку – образів). Так, необхідним підґрунтям для реалізації принципів синергетики (Буданов, 2017: 47–58) постає наявність такої передумови як рівномірне (гомеостатичне) середовище, в межах якого достатньо енергії для забезпечення цієї передумови. Інакше – підтримання рівномірності трактується як тенденція до самозбереження системи, адаптованості до різних збурень (Леонт'єв, 2018: 32). З іншого боку, збурення рівномірності (флуктуації) або згасають, або навпаки – зумовлюють миттєву зміну складу та структури системи (біфуркацію) в бік меншої (хаос) або більшої упорядкованості (Naken, 2009). Відтак, у рамках цього підходу до моделювання механізму побудови образу можна стверджувати, що образ виникає внаслідок збурення рівномірності психіки та зміни її організованості. Тобто структура системи (як форми системної організації психічного), упорядковуючись на новому шаблі організованості, конституює образ як елемент, котрий слугує для підтримання однорідності.

Отже, через рефлексію різниці між генеративним та синергетичним підходом доречно зауважити, що в межах синергетичного підходу «чуттєва тканина» як сукупність сигналів від модально-специфічних рецепторів не є безпосереднім «матеріалом» для утворення образу. Натомість вона має стосунок до збурення однорідності певним чином упорядкованої форми організації, чим обумовлює її зміну, а, отже, й зміну впорядкованих у її межах утворень (змістів-образів).

Зауважена відмінність у межах питання щодо варіативності соціально-психологічних форм психічного уможлиблює таку інтерпретацію у вигляді постановки дослідницьких завдань: якщо певна соціально-психологічна форма психічного (соціально-психологічний зв'язок між носіями психічного) в разі необхідності обумовлює специфіку утвореного в її межах психічного змісту (реалізуючи тим самим зв'язок форма → зміст), то потребують розкриття наступні аспекти. З одного боку – потребує виокремлення теоретико-методологічне підґрунтя переходу власне психічних форм у соціально-психологічні та окремо – підґрунтя переходу соціально-психологічних форм між собою. З іншого боку – розкриття потребують умови такого переходу (умови, що виконуються на власне психічній формі організованості, які обумовлюють порушення

її однорідності та перехід у соціально-психологічну). Узагальнено-теоретичного аналізу та висвітлення потребують умови зміни форми організації психічного. Конкретизованого – обґрунтування можливості розглядати змісти психіки як чинники збурення однорідності певної її форми. Внаслідок цього структура такої форми або руйнується, або потребує упорядкування на новому щаблі організованості, тим самим обумовлюючи конституювання принципово нових змістів психічного.

Вдаючись до образного у вираженні, можемо проілюструвати висловлене на прикладі порівняння концептів біо- та ноосфери В. Вернадського (Руденко, 2013: 8), в межах яких передбачено наявність таких однорідних середовищ як гідро-, літо- та атмосфери. Їх перетин та специфічне поєднання уможливорює й забезпечує біфуркацію з них якісно специфічних – живих об'єктів (систем) та їх узагальнення у біосфері як принципово новій формі організованості, котра постає в ролі геологічного чинника (Roginskii et al, 1993: 415), тобто має значний обернений вплив на форми організованості, що попередньо були її основою. Відтак, екстраполюючи за аналогією наведену ілюстрацію на специфіку форм організованості психіки, видається цілком очевидним, що її соціально-психологічні форми організованості мають не менш значний обернений вплив на ті форми організованості, що виступали їх основою (Kool & Agrawal, 2020).

Мета статті полягає в аналізі специфіки переходу між окремими формами організації психічного в контексті розробки питання щодо варіативності соціально-психологічних форм психічного.

Методи та процедура дослідження. Методом для цього дослідження вибрано методологічний аналіз загально-психологічного дискурсу психогностичної проблеми в межах настанов синергетичного підходу.

Обговорення результатів. Перехід однієї форми організованості психічного в іншу, що з висловлених засновків може розумітися як зміна простору конституювання/конструювання змістів психічного, припускає можливість розглядати взаємозв'язок між формою та утвореними в її межах змістами як структуру системи. Водночас, у разі необхідності до складу такої системи входять не лише утворені в її межах об'єкти (змісти), але також й той простір (форма), в межах якого вони утворюються та специфікою якого обумовлені (для підтримання однорідності та упорядкованості якої слугують). Це дає

змогу говорити про форму організації психічного як формально-змістовну систему, а специфіку реалізованих в ній змістів розглядати як критерій розмежування форм системної організації психічного. Ба більше, це залучає до нашого міркування традицію системного аналізу, чим ілюструє питання щодо переходів між формами організації в межах системного дискурсу організованості.

Передусім із системного дискурсу можна експлікувати усталену настанову щодо класифікації систем, де її критеріями виступає принцип розвитку та росту. Він конкретизується в термінах «ускладнення», «прогресивність», «ієрархічність», які застосовуються для безпосередньої розбудови уявлень про системну різноманітність. Одну з перших реалізацій вказаних настанов можемо віднайти в Г. Спенсера, де на еволюційних принципах постійного перерозподілу руху та матерії в бік зростання їх упорядкованості в прогресивному ряді виокремлено неорганічні, органічні та надорганічні системи (Спенсер, 1997: 12–14). Інший, розгалуженіший ряд, втілено в класифікаційних побудовах К. Боулдінга (Boulding, 1956).

«Організмична» метафора Г. Спенсера постулює, що з часом окремі індивіди в разі необхідності об'єднуються в «соціальний організм» як у надорганічну систему нового рівня упорядкованості (Спенсер, 1997: 252). Така інтерпретація спонукає до певною мірою хибного уявлення, що «соціальний організм» виступає як своєрідна соціальна (соціокультурна) сфера (простір), яка вибудовується над біосферою як такою формою організованості, що їй передує. Втім, видається надмірно узагальненим стверджувати, що соціокультурна форма організованості вивисується та надбудовується над простором біосфери. Натомість, наочно зрозумілим видається те, що «об'єднання організмів» утворюють простори екосфери (як форми організації життєдіяльності виду чи індивіду (Швалб, 2018: 8)); біосфера узагальнює екологічні простори, а соціокультурна сфера виступає своєрідним варіантом екосфери. За такої умови в світлі сучасних соціально-психологічних уявлень вбачається, що забезпечення однорідності соціокультурного простору досягається через його уніфікацію (упорядкування) мовою, нормами, законами, звичаями, традиціями, стереотипами, цінностями та іншими складовими соціокультурних практик створення спільнотою сконструйованого світу як простору когнітивного спілкування (Спіцина, 2013: 111–112). Ці уявлення є прямим відображенням

принципу опосередкування, інтерпретованого Л. Виготським. Зокрема, тези дослідника про те, що опосередкування знаряддями спрямоване на розвиток та оволодіння зовнішнім світом (екосферою — авт.), а опосередкування знаком спрямоване на розвиток та оволодіння «внутрішнім світом» — своєю (та чужою) поведінкою й внутрішньою активністю (очевидно, мова йде про організованість психіки) (Выготский, 1983: 87–90). У світлі такої аргументації ілюстративним є розрізнення вищих/нижчих психічних функцій, де первинні психічні процеси виступають як флуктуації на специфічному просторі живих об'єктів. Вторинні психічні процеси (ВПФ у термінології Л. Виготського (Выготский, 1983)) виникають унаслідок флуктуацій на власне психічному просторі. Тобто вони зумовлені включенням носіїв психічної системи в специфічну екосистему — соціокультурну організованість як простір носіїв психічного. В такий спосіб модифікації власне психічних форм організованості в соціально-психологічні змістовно взаємопов'язані з модифікацією екосфери в соціокультурну сферу. Відповідно — соціально-психологічна організованість психіки виступає своєрідною умовою взаємозв'язку між соціокультурною формою з одного боку та власне психічними формами організованості психіки — з іншого. Тож саме соціально-психологічні форми організованості психічного постають тим підґрунтям (посередником), через який реалізовується обернений вплив соціокультурної форми організованості на ті форми, що виступають її основою.

Такий спосіб міркування, який спирається на унаочнення загальноприйнятих уявлень щодо місця психічних явищ у розмаїтті явищ світу, наводить на думку про те, що упорядкованість тут досягається не лише через реалізацію принципів «ускладнення», «прогресивності», «ієрархічності», але також й через ідею «вкладеності» (Холодная, 2002: 95). Тобто об'єкти як змісти упорядкування певного простору виступають вкладеними в цей простір як форму його упорядкованості. Зі свого боку, самі простори виступають укладеними як змісти просторів іншого рівня упорядкованості (Холодная, 2002). Втім, саме взаємопереходи на рівнях матеріальне ↔ живе ↔ психічне ↔ соціальне розмивають упорядкованість за принципом вкладеності, адже неможливо остаточно встановити межі психічного простору (як форми) та утвореного в ньому об'єктів (як змістів). Відтворюється усталене

формулювання питання щодо локалізації змісту психічного (образу) – «у голові, поза головою, чи утворене за її допомогою» (Ткаченко, 2009: 74).

Однак проблема локалізації змісту психічного стосовно форми психічного постає в проблематиці меж останньої. Так, проблематика меж психічного простору (форми) та локалізації його змістів відлунює в питанні взаємопереходу як між формами організації, так і між формою та предметом організованості (змістом як об'єктом психічного простору або образом як конкретизацією вказаного змісту).

До таких висновків доречно навести експлікацію з історії психологічного дискурсу наявних уявлень щодо демаркації форм психічного, які унаочнюються у вигляді прогресивного взаємопов'язаного ряду. Початком такого ряду може бути введена О. Леонтьєвим диференціація реактивності/чутливості як якісно відмінних елементарних форм прояву здатності до подразнення/відчуття (Леонтьєв, 1959: 10), де відчуття є елементарною (сенсорною) формою психіки (Леонтьєв, 1959: 8). Специфіка сенсорної форми розкривається як здатність до опосередкованого віддзеркалення елементарних властивостей, що співвідносні з життєдіяльністю організму як системою. Наявність здатності до віддзеркалення елементарних властивостей пов'язується з еволюційно обумовленим процесом виникнення, специфікації та ускладнення органів (рецепторів), які забезпечують детекцію життєво значущих подразників у специфічній для цих подразників формі (Леонтьєв, 1959: 32). Цим забезпечено баланс процесів асиміляції/дисиміляції речовини, що специфічна саме для органічних (живих) систем взаємообміну речовиною та енергією (Леонтьєв, 1959: 22).

З наведеного добре висвітленою є специфіка переходів між механічною та органічною формами системної організації як перехід від механічності до реактивності. Втім, менш зрозумілим є перехід між органічною (фізіологічною) та психічною формами (як перехід між рівнями реактивність/сенсорність). Зокрема, специфіка переходу на рівні механічність/реактивність видається самоочевидною, адже доволі зрозумілою є специфіка досягнення змін у структурі системи. Так, характеристики змін у структурах неорганічних систем виступають як ступені деформації структури. І навпаки, в межах

реактивних форм організації важливою стає здатність не до деформації, а до перебудови завдяки енергетичним процесам асиміляції/дисиміляції енергії впливу та/або попередньо накопиченої енергії. Зміни відбуваються не завдяки руйнуванню структури системи, а завдяки її перебудові.

Специфіка переходу на рівні реактивність/сенсорність, вочевидь, забезпечена через вибірковість реакції, що досягається через специфікацію. З одного боку – відбувається зміщення енергетичних трат у підструктури системи для забезпечення можливостей їх перебудови. З іншого – різні підструктури мають різні можливості асиміляції/дисиміляції різного типу флуктуацій для відновлення рівноваги шляхом перебудови. Тож вибірковість реакції зумовлена наявністю специфічних стосовно системи підсистем. Процес перебудови, до якого залучається організм, розгортається як послідовний обмін змінами структур підсистем, аж доки не буде досягнуто рівноваги (відновлення однорідності) на всій системі. Втім, така логіка міркування унаочнює швидше специфіку ускладнення органічних систем в бік фізіологічних (як об'єднання різних систем органів та тканин), аніж специфіку переходу на рівні реактивність/сенсорність. Це завважує ускладнення впорядкованості на живих системах організації, але не розкриває специфіки переходу (біфуркації) упорядкованості до психічних форм, що реалізуються на живих системах. Спостерігається розрив між інтерпретацією терміну «чуттєва тканина» – як фізіологічним явищем передачі сигналу від модально-специфічних систем і відчуттям і як елементарним психічним явищем. Не буде помилковою теза про те, що загалом специфіку переходу на рівні реактивність/сенсорність (інакше – живе/психічне) можна охопити терміном «перетворення». Тобто можна стверджувати, що фізіологічна активність перетворюється у психічну завдяки механізму змін структури систем різного рівня організованості.

Якщо повернутися до експлікації уявлень щодо демаркації форм психічного, то можна завважити таке: виокремлення чергової – перцептивної форми психіки пов'язане з ускладненням взаємозв'язку сенсорної та нервової систем. Зокрема, якщо специфіка сенсорної форми організації психічного розкривається як здатність до опосередкованого віддзеркалення елементарних властивостей, то специфіка перцептивної форми описується як здатність до цілісного

віддзеркалення предмету як носія сукупності життєво значущих властивостей (Леонт'єв, 1959: 118) через побудову його образу. Перехід до «інтелекту» як наступної форми психічного розкривається через здатність до віддзеркалення життєво значущих відносин між предметами та ситуаціями (Леонт'єв, 1959: 127).

Отож, вимальовується певний прогресивний ряд, що розкриває специфіку змін у структурах систем різних форм упорядкованості. Цей ряд набуває такого вигляду: руйнування (деформація) → перебудова → перетворення. Певною мірою, в контексті ускладнення форм організації психічного, вказаний ряд взаємопов'язаний з іншим прогресивним рядом, який може бути експлікований з уявлень про зміст терміну «віддзеркалення» (Смирнов, 1974: 26–33) та який реалізується так: відбиття → віддзеркалення → відображення. Ці ряди не є співмірними, адже хоч і їх початком слугує майже ідентичне змістовне навантаження, та завершальні елементи описують специфіку змін у структурах систем різних форм упорядкованості: живих у першому ряді і психічних у другому. Ці ряди можуть бути взаємодоповненими і мати вже такий вигляд: руйнування (деформація) → перебудова → перетворення → віддзеркалення → відображення.

Зміст терміну «віддзеркалення», що розкриває специфіку зміни в структурі психічної системи, добре співвідноситься з сенсорною формою психіки. Заразом, термін «відображення» у тому ж змістовному навантаженні добре співвідноситься з перцептивною формою. Натомість для таких форм психічного як інтелект та свідомість відповідних термінів наразі не виокремлено, тому зауважений ряд є відкритим. Тож доречно акцентувати, що на певному щаблі розвитку системи організму (як носія окремої форми психіки) різниця між живими системами полягає в тому, що вибіркова активність такої системи обумовлена «провідним продуктом» тієї форми психіки, яка на ній реалізована. Водночас ускладнення «продукту» психічної системи (психічного змісту) спрямоване у бік зростаючої інтеграції у певну «форму цілого» все більшого розмаїття зовнішніх (порівняно із системою) збудників однорідності. Зокрема, в контексті вище зауважених відмінностей між формами психічного, в межах сенсорної форми таким «цілим», вочевидь, є відчуття. Однак у межах перцептивної форми «цілим» вже є образ – як сукупність специфічно інтегрованих відчуттів.

Отже, у першому приближенні можемо констатувати, що підґрунтям зміни структури системи в межах певної форми організації психічного є «продукт» (зміст), утворений в межах попередньої форми організації. Наприклад, у межах функціонування перцептивної форми джерелом збурення однорідності має бути відчуття як результат функціонування сенсорної форми. Виходячи з цього, можна ствердити, що для виокремлення специфіки інтелектуальної форми психічного важлива вже не своєрідність механізму досягнення змін у структурі психічної системи, а наявність психічного «продукту», який виступає підґрунтям зміни в структурі. Якщо в межах перцептивної форми психіки «провідним» психічним продуктом виступав цілісний образ та, відповідно, процес його конституювання, то в межах інтелекту вага за необхідністю переноситься на зв'язки між предметами (образами) та ситуаціями. Таким чином, механізм змін на цьому щаблі розвитку форм психічного може бути виражено терміном «преображення» (трансформація).

Варто зауважити, що здатність до інтеграції образів у формі відносин між ними для свого здійснення потребує інакшого підґрунтя, аніж у згадуваних «продуктів» психічного – не інтегрованих у форму цілого специфічних для певної форми психічного «продуктів» (об'єктів психічного простору, що діють у межах суб'єктивного досвіду) як результату інтеграції, а відмінного від них підґрунтя інтеграції в цю форму. Оскільки йдеться про трансформацію у відносини між даними у формі образу «цілими», то має також існувати і критерій відповідності певним відносинам, що здійснені на образі, а як наслідок – і оцінний процес. Отже, підґрунтям інтеграції у таку форму цілого як «відносини» виступає критерій оцінки.

Закономірно виникають деякі зауваження до проведеного міркування. Очевидно, що основна заувага полягає у можливості позиціонувати критерій як «продукт», що з'являється саме в межах інтелектуальної форми. Зокрема, якщо матеріалом для преображення є конституційований образ як продукт перцепції, то критерій виступає як динамічне утворення, що обумовлює підґрунтя формування цього матеріалу. Інакше – конституювання образу в межах перцептивної та інтелектуальної форм взаємодії вибудовується на основі різного підґрунтя.

Загалом питання може звучати як доцільність виокремлення критеріїв інтеграції у форму цілого (цілісного змісту) у межах різних форм організації психічного. Якщо в межах інтелекту мова йде про оцінний процес, то таким підґрунтям мають бути цінності. Отже, залишається відкритим питання щодо тих утворень, які виступають підґрунтям конституювання образу в межах перцепції, та інтегрування збудників однорідності у форму відчуття в межах сенсорної форми. Хоча, продовжуючи логіку міркування, доречно зауважити, що критерій упорядкування у форму цілого в межах передуючих форм психічного, вочевидь, виражений терміном «потреба». Водночас виокремлення критерію інтеграції в межах найвищої форми організації психічного – свідомості дотичне до питання переходу власне психічних форм організації впорядкованості в соціально-психологічні. Тому зрозумілим видається той висновок, що в межах вищих форм організації психічного конституювання образів (об'єктів простору) відбувається на основі упорядкування взаємозв'язків у світлі різних ціннісних критеріїв. Питання ставиться як здатність до вироблення в межах певної форми психічного конкретних ціннісних критеріїв. Наприклад, випадок відбиття взаємозв'язків у межах соціокультурної екосфери – критеріїв істинності, осмисленості, добра, краси, справедливості тощо.

Обмеження дослідження. Можна допустити, що критерій інтеграції/упорядкування змістів психічного як специфічний та несхожий з ними «продукт» психіки також є співвідносним конкретній формі психічного. Проте питання щодо конкретних критеріїв інтеграції у межах тої чи тої форми організованості психічного після проведеного аналізу залишається відкритим. Зокрема й тому, що лише дає змогу сформулювати припущення – функцію критерію інтеграції в межах різних форм психічної організації виконують різні психічні утворення. Отже, потребує подальшого аналізу питання про конкретні «критерії інтеграції у форму цілого», що пов'язані з різними формами організації психічного з одного боку та різними змістами психічного з боку іншого. В контексті питання переходу власне психічних форм у соціально-психологічні та, окремо, переходу соціально-психологічних між собою, можемо констатувати, що такий висновок можливий лише в загальному вигляді. А саме: перехід пов'язаний зі

зміною критерію інтеграції, що формується на цьому рівні системної організованості психіки.

Водночас важливо озвучити і низку зауваг. Оскільки проведений аналіз базувався на уявленнях про ускладнення форм психічного в ході еволюції живих систем, то уявлення про розвиток перших у межах філогенезу людини як біологічного виду та її онтогенезу лишилися поза увагою. Однак самоочевидним є те, що специфіка критеріїв інтеграції у форму цілого (які співвідносяться з соціально-психологічними таксонами) та отриманих у їх межах змістів має чільний зв'язок зі становленням та ускладненням соціокультурної екосфери. Іншими словами – критерії інтеграції у форму цілого видозмінюються в процесі філогенетичного розвитку реалізованої на людині системної організації психічного.

З іншого ж боку – якщо людина постає як носій множинної суб'єктності, тобто на людині реалізовується не лише соціально-психологічний зв'язок, а й інші форми психічного, то цілком імовірним буде таке припущення: критерії інтеграції у форму цілого видозмінюються в процесі онтогенетичного розвитку реалізованої на людині системної організації психічного. Таким чином, якщо підвести зміст виразу «форма психічного, що реалізована на людині» під поняття «суб'єкт», то можна розрізняти суб'єкт інтеграції як носій критерію упорядкування та психічний зміст як предмет упорядкованості в межах конкретної форми. Доречним постає питання про специфіку інтеграції тих змістів, які дані в межах окремих форм організації психічного, які реалізовано на людині (суб'єктів). Ба більше – чи порушується рівновага в системі одного суб'єкта внаслідок уведення в неї «продукту», що сформовано в системі іншого суб'єкта, та чи не забезпечено саме в цей спосіб безперервний розвиток в онтогенезі системної організації психічного людини?

Висловлені зауваги та обумовлені ними запитання демонструють, що подальший напрямок аналізу містить перспективи своєї розробки в межах структурно-інтегративної методології (Енгельгард, 1970). Зокрема, потребує виокремлення структура тих форм організації психічного, що реалізовано на людині як носії множинної суб'єктності у формі їх системної організації (системної організації форм психіки).

Висновки і перспективи. Проведений аналіз дає змогу визначити теоретико-методологічне підґрунтя специфіки переходу між окремими формами організації психічного. Таким підґрунтям є:

– прогресивний ряд механізмів забезпечення змін у структурі систем, а саме: руйнування (деформація) → перебудова → перетворення → віддзеркалення → відображення → преображення (трансформація);

– співвідносний з конкретною формою психічного зміст як основний «продукт» упорядкованості в цій формі, а саме: відчуття → образ → відношення.

– критерій інтеграції/упорядкування у форму цілого змісту психічного.

Подальшого аналізу та висвітлення потребують філо- та онтогенетичні аспекти розвитку критеріїв інтеграції/упорядкування у форму цілого змістів психічного. Втім, проведений аналіз також дає можливість переконатися, що реалізації цієї перспективи має передувати виокремлення структури тих форм організації психічного, що реалізовано на людині як на носії множинної суб'єктності. Ба більше, виокремлення такої структури необхідне й для формулювання концептуальних засад дослідження варіативності соціально-психологічних форм психічного, адже дасть змогу забезпечити підґрунтя для диференціації тих характеристик образу, реалізація яких на ньому забезпечена різними суб'єктними функціями.

Література

1. Брунер, Дж. (1977). *Психология познания. За пределами непосредственной информации*. М.: Прогресс.
2. Буданов, В. (2017). *Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании*. М.: УРСС.
3. Василюк, Ф. (1993). Структура образа. *Вопросы психологии*. 5, 5–19.
4. Выготский, Л. (1983). История развития высших психических функций. *Собрание сочинений: в 6-ти томах. Т.3*. М.: Педагогика.
5. Жаботинская, С. (2018). Генеративизм, когнитивизм и Семантика лингвальных сетей. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна: зб. праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової*. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, с. 99–141.
6. Зинченко В. (2006) Сознание как предмет и дело психологи. *Методология и история психологии*. 1, 207–231.

7. Князева, Е. (2020). Стратегии управления динамической сложностью. Форсайт, 14(4), 34–45. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2020.4.34.45>
8. Коваль, Г. (2020) До аналізу проблеми демаркації складових соціально-психологічної таксономії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 46(49), 258–266. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).175](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).175)
9. Леонтьев, А. (1959). *Проблемы развития психики*. М.: Академия пед. наук РСФСР.
10. Леонтьев, А. (2012). *Деятельность. Сознание. Личность*. М: Книга по требованию.
11. Леонтьев, Д. (2018). Жизнь на волнах хаоса: уроки Пригожина и Талеба. В кн.. *Mobilis in mobili: личность в эпоху перемен*. Под общ. ред. А. Асмолова. М.: Издат-й Дом ЯСК. С. 29–40.
12. Петренко, В. (2002) Конструктивистская парадигма в психологической науке. *Психологический журнал*. 23. 3, 113–121.
13. Петренко, В. (2005). Психосемантические аспекты картины мира субъекта. *Психология. Журнал ВШЭ*. 2 (2), 3–23.
14. Смирнов, С. (1974). *Диалектика отражения и взаимодействия в эволюции материи*. М.: Наука.
15. Спенсер, Г. (1997). *Синтетическая философия: в сокращённом изложении Коллинза К.*: Ника-центр: Вист-С
16. Спіцина, Л. (2013). Історико-психологічний та соціокультурний контекст когнітивного спілкування. В кн.. *Засади когнітивної психології спілкування*. за наук. ред. В.Казміренка. ІСПП НАПН. Кіровоград: Імекс-ЛТД. с. 97–136.
17. Руденко, Л. (2013). Ноосферна філософія В.І. Вернадського – фундамент сталого (збалансованого) планетарного розвитку. *Український географічний журнал*. 2, 7–12
18. Ткаченко, О. (2009). Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 1(35), 44–133.
19. Холодная, М. (2002) Психология интеллекта: парадоксы исследования. СПб.: Питер. 272 с.
20. Циген, Т. (1998) Физиологическая психология в 14-ти лекциях. В кн. *Основные направления психологии в классических трудах. Ассоциативная психология*. М: АСТ-ЛТД.
21. Швалб, Ю. (2018). Ставлення до природи і світу в сучасному способі життя: історико-культурні аспекти. В кн.. *Екологічна психологія : хрестоматія*. за наук. ред. Ю. Швалба. ІСПП НАПН. К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 224 с. С. 7–16.
22. Энгельгард, В. (1970) Интеграторизм – путь от простого к сложному в познании явлений жизни. *Вопросы философии*. 11, 103–115.
23. Boulding, K. (1956) General Systems Theory - the Skeleton of a Science. *Management Science*. 2. 3, 197–208.
24. Bruner, J. (1957). On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64(2), 123–152. <https://doi.org/10.1037/h0043805>

25. Chomsky, N. (1956). Three models for the description of language. *IRE Transactions on information theory*. 2(3), 113–124.
26. Haken, H. (2009). Synergetics: Basic Concepts. In: *Hutt A., Haken H. (eds) Synergetics. Encyclopedia of Complexity and Systems Science Series*. pp. 5–30. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-0716-0421-2_533
27. Kool V.K., Agrawal R. (2020). Environmental Psychology: Lessons from Gandhi. In: *Gandhi and the Psychology of Nonviolence, Vol. 2*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56989-1_1
28. Roginskii, A., Perchenok, F., & Borisov, V. (1993). Community as the source of Vernadsky's concept of noosphere. *Configurations*. 1(3), 415–438. <https://doi.org/10.1353/con.1993.0018>

References

1. Bruner, Dzh. (1977). *Psikhologiya poznaniya. Za predelami neposredstvennoy informatsii [Psychology of cognition. Beyond immediate information]*. M.: Progress. [in Russian].
2. Budanov, V. (2017). *Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii [Methodology of synergy in postnonclassical science and education]* M.: YPCC. [in Russian].
3. Vasylyuk, F. (1993). Struktura obraza [Image structure]. *Voprosy psikhologii – Voprosy Psikhologii*. 5. 5–19. [in Russian].
4. Vyigotskiy, L. (1983). Istoriya razvitiya vysshikh psikhicheskikh funktsiy [The history of the development of higher mental functions]. *Sobranie sochineniy: v 6-ti tomah. T.3. [Collected works: in 6 volumes. V3.]* M.: Pedagogika. [in Russian].
5. Zhabotynskaya, S. (2018). Heneratyvyzm, kohnytyvyzm y Semantyka lynhval'nykh setey [Generativism, Cognitivism and the Semantics of Lingual Networks]. *Doctrina multiplex, veritas una: zb. prats do yuvileyu Izabelly Rafayilivny Buniyatovoyi [The Doctrines many, one truth is: Coll. works for the anniversary of Isabella Raphael Buniatova]*. K: Kyyivskyy un-t im. B. Hrinchenka, s. 99–141. [in Russian].
6. Zinchenko V. (2006) Soznaniye kak predmet i delo psikhologii [Consciousness as a subject and matter of psychology]. *Metodologiya i istoriya psikhologii – Methodology and history of psychology*. 1. 207-231. [in Russian].
7. Knyazeva, Ye. (2020). Strategii upravleniya dinamicheskoy slozhnostyu [Strategies of Dynamic Complexity Management.]. *Forsayt – Foresight*, 14(4). 34–45. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2020.4.34.45> [in Russian].
8. Koval, H. (2018) Do analizu problemy demarkatsiyi skladovykh sotsial'no-psykholohichnoyi taksonomiyi. [To the issue of demarcation of socio-psychological taxonomy's components]. *Naukovi studiyi iz sotsialnoyi ta politychnoyi psykholohiyi – Scientific studios on social and political psychology*. 46(49), 258-266. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).175](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).175) [in Ukrainian].
9. Leontyev, A. (1959). *Problemy razvitiya psihiki [Problems of the development of the psyche]*. M.: Akademiya ped. nauk RSFSR. [in Russian].

10. Leontyev, A. (2012). *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost* [Activity, consciousness, personality]. M: Kniga po trebovaniyu. [in Russian].
11. Leontyev, D. (2018). Zhizn na volnakh khaosa: uroki Prigozhina i Taleba [Life on the Waves of Chaos: Lessons from Prigogine and Taleb]. V kn.. *Mobilis in mobili: lichnost v epokhu peremen* [Mobilis in mobili: personality in an era of change]. Pod obshch. red. A. Asmolova. M.: Izdat-y Dom YASK. 29-40 [in Russian].
12. Petrenko, V. (2002) Konstruktivistskaya paradigma v psikhologicheskoy nauke [The constructivist paradigm in psychological science]. *Psikhologicheskii zhurnal—Psychological journal*. 23. 3, 113-121. [in Russian].
13. Petrenko, V. (2005). Psikhosemanticheskiye aspekty kartiny mira sub'yekta [Psychosemantic aspects of the subject's worldview]. *Psikhologiya. Zhurnal VSE—Psychology. HSE Journal*. 2 (2), 3–23.
14. Smirnov, S. (1974). *Dialektika otrazheniya i vzaimodeystviya v evolyutsii materii* [Dialectics of reflection and interaction in the evolution of matter]. M.: Nauka. [in Russian].
15. Spenser, G. (1997). *Sinteticheskaya filosofiya: v sokrashchennom izlozhenii Kollinza* [The synthetic philosophy by Herbert Spencer]. K.: Nika-tsentr: Vist-S. [in Russian].
16. Spitsyna, L. (2013). Istoryko-psykholohichnyy ta sotsiokulturnyy kontekst kohnityvnoho spil'kuvannya [Historical-psychological and sociocultural context of cognitive communication]. V kn.. *Zasady kohnityvnoyi psykholohiyi spil'kuvannya* [Principles of cognitive psychology of communication]. za nauk. red. V. Kazmirenka. ISPP NAPN. Kirovohrad: Imeks-LTD, 97–136. [in Ukrainian].
17. Rudenko, L. (2013). Noosferna filosofiya V.I. Vernadskoho – fundament staloho (zbalansovanoho) planetarnoho rozvytku [Noosphere philosophy VI Vernadsky - the foundation of sustainable (balanced) planetary development]. *Ukrayinskyy heohrafichnyy zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*. 2, 7–12. [in Ukrainian].
18. Tkachenko, O. (2009). Pryntsypy, katehoriyi i metodolohichni problemy psykholohiyi [Principles, categories and methodological problems of psychology]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and Society*. 1(35), 44–133. [in Ukrainian].
19. Kholodnaya, M. (2002) *Psikhologiya intellekta: paradoksy issledovaniya* [Psychology of Intellect: Research Paradoxes.]. SPb.: Piter. [in Russian].
20. Tsigen, T. (1998) Fiziologicheskaya psikhologiya v 14-ti lektsiyakh [Physiological Psychology in 14 Lectures]. V kn. Osnovnyye napravleniya psykholohii v klassicheskikh trudakh. Assotsiativnaya psikhologiya [The main directions of psychology in classical works. Associative psychology]. M: AST-LTD. [in Russian].
21. Shvalb, YU. (2018). Stavleniya do pryrody i svitu v suchasnomu sposobi zhyttya: istoryko-kulturni aspekty [Attitudes towards nature and the world in the modern way of life: historical and cultural aspects]. V kn.. *Ekolohichna psykholohiya : khrestomatiya* [Environmental psychology: a textbook]. za nauk. red. YU. Shvalba.

ISPP NAPN. K.: Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy, 2018. 224 c. С. 7–16. [in Ukrainian].

22. Engelgardt, V. (1970) Integratizm – put ot prostogo k slozhnomu v poznanii yavleniy zhizni [Integratism - the path from simple to complex in the knowledge of the phenomena of life]. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*. 11, 103–115.

23. Boulding, K. (1956) General Systems Theory - the Skeleton of a Science. *Management Science*, 2, 3, 197–208.

24. Bruner, J. (1957). On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64(2), 123–152. <https://doi.org/10.1037/h0043805>

25. Chomsky, N. (1956). Three models for the description of language. *IRE Transactions on information theory*, 2(3), 113–124.

26. Haken, H. (2009) Synergetics: Basic Concepts. In: *Hutt A., Haken H. (eds) Synergetics. Encyclopedia of Complexity and Systems Science Series*. pp 5-30. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-0716-0421-2_533

27. Kool V.K., Agrawal R. (2020) Environmental Psychology: Lessons from Gandhi. In: *Gandhi and the Psychology of Nonviolence, Vol. 2*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56989-1_1

28. Roginskii, A., Perchenok, F., & Borisov, V. (1993). Community as the source of Vernadsky's concept of noosphere. *Configurations*, 1(3), 415–438. <https://doi.org/10.1353/con.1993.0018>

Received: 29.05.2021

Accepted: 05.07.2021